

Юрій Пшеничний

ДУБЕНСЬКИЙ ЗАМОК. МАТЕРІАЛИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОБАСТІОННОГО ПЕРІОДУ

Представницький статус Дубенського замку серед пам'яток історії та архітектури ні у кого не викликає сумнівів. У фонді української, а також європейської культурної спадщини йому належить особливе місце по багатьох причинах. На прикладі замку у Дубні ми бачимо, передусім, своєрідне втілення засад фортифікаційного будівництва ранньомодерного часу, яке зумовило його індивідуальний архітектурно-планувальний вияв. Проте справа не лише у конструктивних та стилізованих особливостях пам'ятки. Важко посперечатися із тим, що в урбаністичному, соціально-економічному та культурному розвитку Дубна роль замку була надважливою. Йому належала одна із провідних позицій у мобілізації сил та стримуванні татарських нападів на Волинь, виконання опорних функцій у військових кампаніях 1648–1660-х рр., зберігання колосального арсеналу озброєння і скарбів. Зважаючи на це, про сам замок немало написано, хоча по факту сказано не так вже й багато. Основна причина – невідомість джерел. Сказане справедливе не тільки по відношенню до ранньої історії замку князів Острозьких. Історія збереженого до сьогодні замкового комплексу, що постав на початку XVII ст. завдяки ґрунтовній реконструкції, здійсненої Янушем Острозьким [28, с. 57, 58; 3, с. 38; 31, с. 484], також рясніє довгими та короткими пробілами. Весь уявний наратив замку разом із його власниками, будь він сьогодні створений, базуватиметься на надійних, потребуючих перевірки, а часто і примарних джерелах, які розкидані у різному кількісному та якісному співвідношенні. Рух по них, мов по острівках, залежить від досяжності орієнтирів та надійності зафіксованих реперів, які дозволять вибудувати причинно-наслідкові зв'язки, нанизати факти на свідчення джерел і відтворити послідовність подій.

Мабуть, немає у відомостях про минуле Дубенського замку стільки пробілів, як ті, що від початку XVII ст. часто трапляються у XVI ст. та все більше розростаються по наближенню до рубежу XV/XVI ст. Чи не пропорційно до збільшення їхніх розмірів

зростає й кількість примарних островів, які видніються на горизонті XV, а то й XIV ст., вимальовуючи досить контурну, місцями відверто непевну давню історію замку князів Острозьких.

Постановка проблеми і джерела

Показовим щодо далекого від завершення дослідження розвитку Дубенського замку є той факт, що про період його будівництва промовляє скоріше історіографічна традиція, ніж історичні джерела. У доробках польських

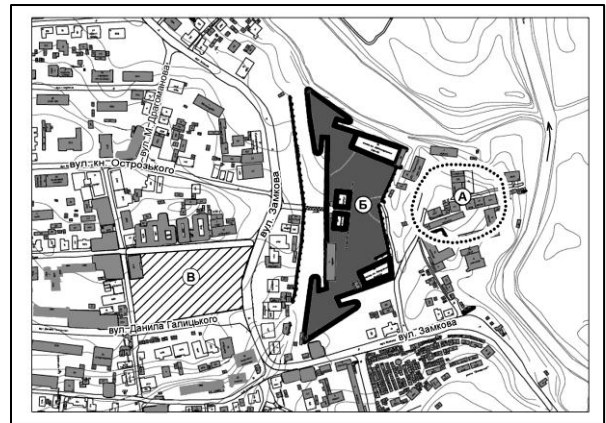

Рис. 1. Топографія замку Острозьких відносно середмістя Дубна. А – дитинець старого замку; Б – бастионний замок; В – ринкова площа.

та російських істориків XIX – першої половини XX ст. роль у зведенні замку найчастіше відводиться князям Василю Красному, Івану Васильовичу чи Костянтину Івановичу Острозьким [34, с. 7; 33, с. 17; 19, с. 118; 37, с. 6; 24, с. 589, 590]. При цьому інколи вказується на поступове удосконалення якості його укріплень, які у простішому вигляді могли постати ще при князеві Федорі Острозькому і були замінені мурованими спорудами при Костянтині Івановичу. Ця, на перший погляд, вірогідна модель розвитку замку в цілому відображає лише ретроспективу давнього і безперервного володіння Дубном князями Острозькими, як одним із своїх ключових маєтків. Проте вона закономірно натикається на труднощі, коли виникає необхідність її підтвердження. Відомий на сьогодні невеликий комплекс писемних джерел XIV–XV ст. містить

обмалював матеріалів, на основі яких було би можливо говорити щось певне про історію замку у цей період.

Найперша достовірна згадка за 1492 р. повідомляє про забезпечення Дубенських Миколаївської і Воскресенської церков десятиною із замкового млина і тим самим вказує на існуючий замок [25, с. 248]. Наступна відомість зафіксована під 1507 р. у привілеї на підтвердження міського статусу Дубна від короля Сигізмунда Старого князю Костянтину Івановичу Острозькому. У ньому однією із заслуг князя значиться те, що «...у місті Дубно вибудував та устаткував замок...» [36, с. 25]. Це документальне свідчення важливе, тому що у ньому йдеться не про батька чи діда Костянтина, а про його особисту причетність до будівництва замку.

Чи був Костянтин Іванович першим, хто звів замок, що називається «із нуля», чи удосконалив він уже існуючі укріплення, збудовані його предками? Силування на даний час дати остаточну відповідь на це питання навряд чи дасть результат і загрожуватиме пафосним надрином. Значно перспективнішими для вирішення завданнями є з'ясування зв'язку збереженого до сьогодні бастионного замку із давнішим укріпленням XV–XVI ст., його локалізація та введення у науковий обіг джерел до характеристики останнього.

Свого часу безапеляційно прийнята спадковість архітектурного комплексу замку від кінця XV до XVIII ст. послугувала підставою до втілення реставраційного проекту, за яким в'їзна брама та надбрамний корпус отримали свій сьогодинішній вигляд [15, с. 184–186]. Цей обґрунтований на вищому рівні та втілений у життя, казус продовжує слугувати унаочненням середньовічної древності існуючої до сьогодинішнього часу пам'ятки. Це не викликає заперечень хіба що у символічному чи ідейному плані. Але полотно минулого Дубна надто своєрідне і тонке, щоб, незважаючи на чисельні втрати, латати його грубими нитками. Такий підхід не сприяє науковому поясненню ключового історичного об'єкту міста, представленого замком князів Острозьких. Нехтування пошуком історичної достовірності рано чи пізно призводить до появи викривленого уявлення про пам'ятки минулого, що може відобразитися як на теоретичних напрацюваннях, так і під час їхньої реставрації/реконструкції. Тому потреба доповнення історії Дубенського замку новими джерелами залишається дуже актуальною. Тим більше, що до сьогодні не виявлено інвентарів

чи описів XVI–XVII ст., які би дозволяли характеризувати його планування і забудову. Разом з тим комплексний підхід з використанням відомих археологічних, писемних та картографічних джерел дозволяє здійснити критичну взаємоперевірку наявних матеріалів і, таким чином, віднайти беззаперечні факти та уникнути хибних висновків. Лише так можуть бути реконструйовані достовірні та запропоновані вірогідні епізоди минулого замку до того часу, коли він постав нам у добре знайомій подобі.

Німецький мандрівник Ульріх фон Вердум, який у повноваженнях співробітника агента французького уряду абата де Польм'є в 1670–1672 рр. подорожував по Поділлі і Волині, зробив неоціненну послугу дослідникам історії Дубна. Описуючи у своєму

Рис. 2. Замок Острозьких на плані 1760-х рр. Стрілками показані рештки укріплень на острові (за П. А. Ричковим [22, рис. 1]).

«Щоденнику подорожі...» за 18–20 грудня 1671 р. місцезнаходження й укріплення бастионного замку у Дубні, він зазначив наступне: «...по праву руку [подвір'я замку – авт.] видно мур з житловими кімнатами на рівні з землею [вірогідно, південний флігель замку – авт.], а на кінці мур з ровом, яким можна пройти до старого замку, де забудова лише з дерева, захищена частково мурами, вежами і земляними валами, але вся зруйнована» [35, с. 167]. Зафіксувавши співіснування у другій половині XVII ст. двох замків, фон Вердум дав привід до постановки проблеми щодо встановлення періодів розвитку Дубенського замку. Умовно їх можна назвати періодами старого та нового замків. З тексту

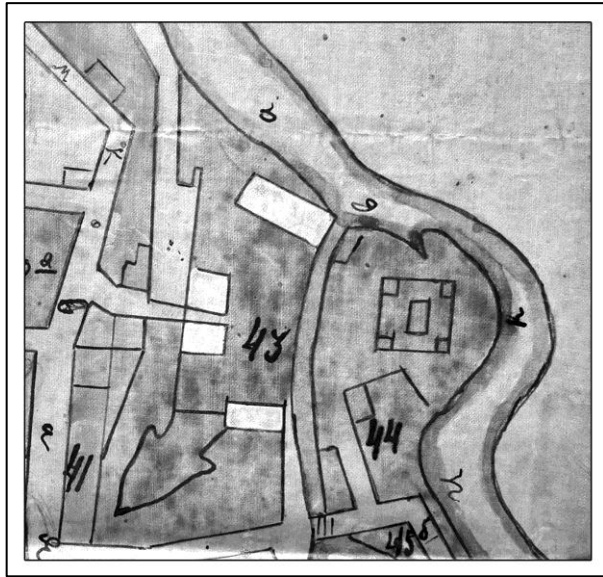

Рис. 3. Дубенський замок на плані 1907 р.

стає відомо також, що у другій половині XVII ст. історія старого замку скінчилась або наближалась до завершення. Однак, відкритим залишається питання, коли і за яких умов вона почалася та як протікала.

Старий замок, як постає із свідчень фон Вердума, знаходився поруч із новим, але щоб до нього дістатись бастионний замок потрібно було минути (рис. 1). Коли Орест Фотинський в кінці XIX ст. приїхав описати пам'ятки історії та культури Дубна, його пошуки відомостей щодо замку князів Острозьких не обійшлися без труднощів. Адже, як свідчать записи дослідника, у той час бастионний замок називався замком князів Любомирських, тоді як знівельовані сліди укріплень замку князів Острозьких знаходились на острові та про їхнє місце розташування мало хто щось пам'ятав [27, с. 199]. Про фундаменти старого замку на острові поблизу бастионного замку згадували укладачі статистичних оглядів Волинської губернії у 1850 та 1890 рр. [2, с. 140; 14, с. 13].

Ці відомості доповнюються фіксаціями старих планів Дубна, на яких ділянка на схід від бастионного замку займає острівне положення. Відносно природної форми території міста вона виступає звуженим і пониженням краєм мису, що заглиблений у коліно русла Ікви, а зі сходу та півночі оточений розлогою заболоченою заплавою. Формування заплави відбулося внаслідок поєднання долин річок Ікви та Липки, що доповнювались у давнину меншими струмками. Природно виокремлена ділянка мису із західної сторони була відмежована штучним ровом від основної території півострова. Таким чином, оборонні переваги

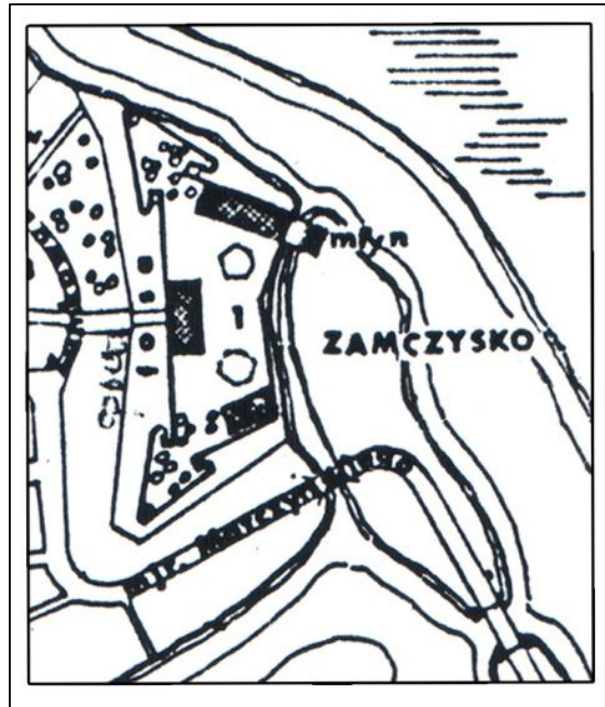

Рис. 4. Топонім «Замчисько» на місці дитинця старого замку. План 1939 р.

східного краю мису посприяли його пристосуванню для побудови укріпленого осередку.

Визначити давні розміри ізолюваної ділянки з точністю складно, оскільки у XVII–XIX ст. у ході підсипань Сурмицької греблі та у XX ст. внаслідок осушення Ікви, нівелювання та нарощування поверхні під промислове будівництво вони були збільшені. Разом з тим, як свідчать стратиграфічні спостереження у північній частині мису, материкова основа зазнавала систематичних підмивів, які призводили до обвалу берега, спричиняючи його достатньо різке падіння у X–XIII ст. Натомість будівельні та смітєві шари XV–XVI ст. показують, що у цей час призамкова територія мису, принаймні з північної сторони, була відчутно розширена, а схили нарощені не менше як на 1 м. Зважаючи на ці особливості, протягом часу заселення ділянки від X до XVIII ст. її розміри могли досить відчутно змінюватись. На сьогоднішній день основне підвищення краю мису, яке слугувало ядром для існуючого тут оборонного осередку підняте над долиною Ікви на висоту до 6 м та охоплює площу близько 1 га. Так як на північному схилі до нього прилягають насипні шари пізньосередньовічного часу, є підстави стверджувати, що ці розміри приблизно відображають давню територію старого замку.

Плани Дубна XVIII–XX ст. по різному приділяють увагу до місця розташування

старого замку. На плані, складання якого відноситься дослідниками до 1760-х рр., на острові показані рештки укріплень (рис. 2). Наступні плани, які датуються кінцем XVIII – початком XIX ст. дозволяють характеризувати лише особливості морфології острова, де виділяється підвищена основа, яку слід співвідносити із замковим двором. Проте у той час на його території уже значиться «Театральний дерев'яний будинок» [22, с.129,130, рис. 1; 2]. Привертає увагу план міста 1907 р., на якому у центральній частині острова диспонувано квадрат зі сторонами довжиною біля 60–70 м. По центру у ньому поміщено прямокутник, а із середини до кутів прилягають по чотири малих квадрата (рис. 3). Впевнено трактувати це зображення складно, однак за схемою воно дуже нагадує регулярні чотирикутні укріплення XV–XVI ст., у кутах яких розташовувались вежі. Топоніми «Замчисько» (рис. 4) та «Підзамче» зберігалися за крайньою ділянкою мису до 30–40-х рр. минулого століття [23, с. 46].

Будівництво на місці замчища електростанції та будівель трикутної фабрики спричинило руйнацію пам'ятки,

внаслідок якої вона майже повністю втратила свої давні оборонні риси, а її територія виявилась практично похованою під промисловою і господарською забудовою XX ст. Додати до цього осушення та нівелювання рову, що розділяв старий і новий замки та й отримаємо у результаті назавжди втрачене сприйняття самотньої складової історико-культурного ландшафту Дубна.

Археологічні дослідження

Роботи у 2015 р. на території старого замку були проведені з метою отримання нових речових джерел для вивчення історії пам'ятки. Розкоп, розмірами 3,5×6,0 м було закладено на північній похилій ділянці підвищення, вільній від забудови і асфальту (рис. 5). У наш час вона належить до території районного відділення Рівнеобленерго. Попередньо тут проведено шурфування, яке дозволило встановити, що від денної поверхні до глибини –0,6 м іде насипний сміттевий шар XX ст., а на глибині –0,6–1,3 м залягає темно-сірий ґрунт із знахідками X–XIII та XVI ст.

Культурні шари періоду пізнього середньовіччя на підвищенні мису північної

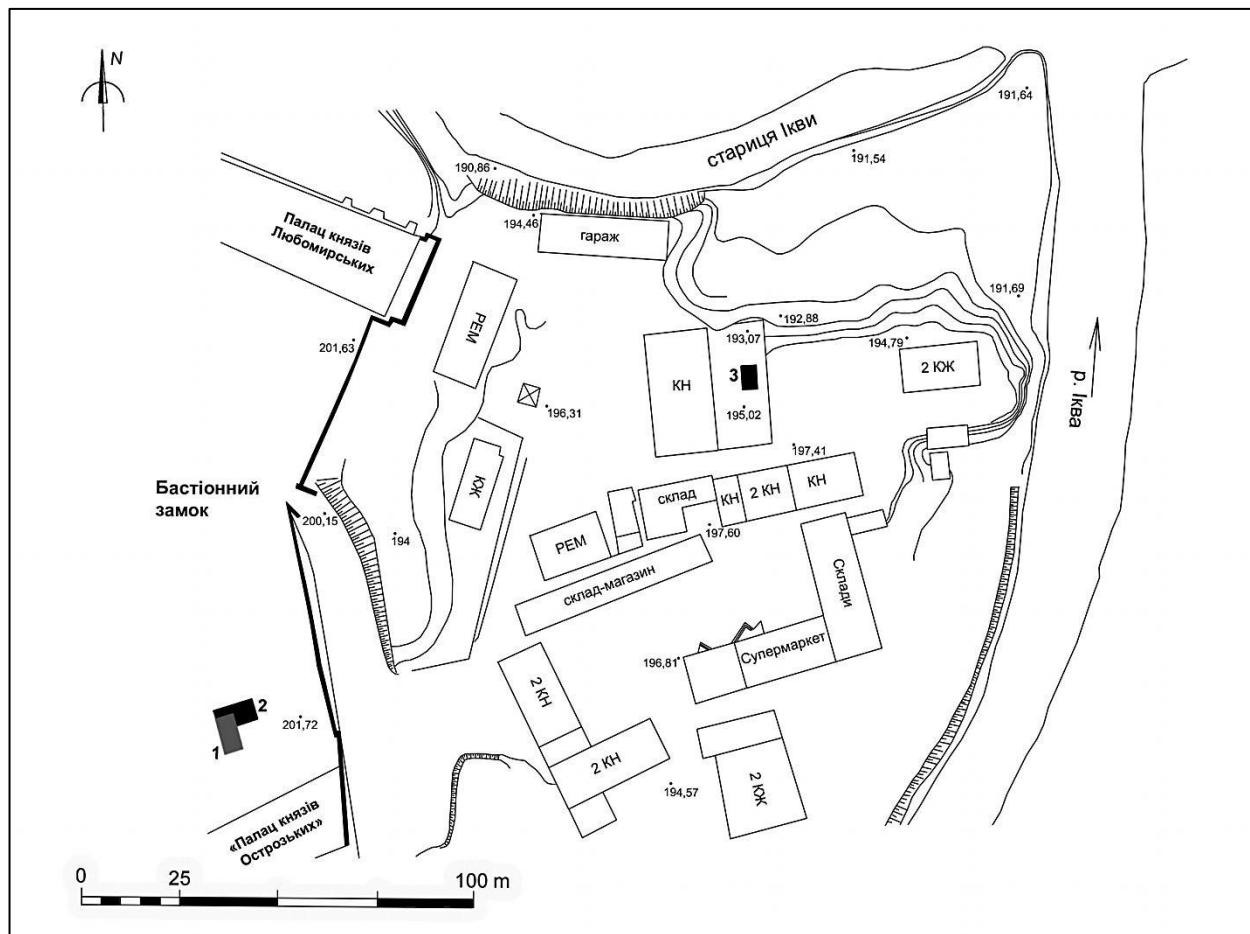

Рис. 5. Сучасне розпланування на місці дитинця старого замку. 1 – розкоп 1995 р.; 2 – розкоп 1997 р. (бастіонний замок); 3 – розкоп 2015 р.

частини замчища виявилися знищеними до материка, тоді як на схилі вони були добре збережені. Стратиграфія на цій ділянці подає наступну картину (рис. 6, 1).

Від денної поверхні до відміток $-0,9$ м у верхній частині розкопу та $-1,7$ м у нижній залягав **насипний ґрунт** другої половини XX ст. Під ним до відміток $-1,35$ у верхній частині розкопу та $-2,9$ м у нижній залягав **перевідкладений світло-сірий ґрунт**, утворений у ході пізніших розрівнювань підвищення замчища. Оскільки цей ґрунт становив зруйнований культурний шар пам'ятки, то у ньому відзначалася значна кількість матеріалів давньоруського і литовсько-польського часів. У верхній частині розкопу до відмітки $-1,35$ м цей ґрунт залягав безпосередньо на жовтуватому лесоподібному суглинку. Таким чином, збереження культурного шару на підвищенні не зафіксовано. Але на материковому рівні читались сліди заглиблених об'єктів, у тому числі рештки мурованої споруди (Сп. 1).

Під світло-сірим перевідкладеним ґрунтом і до материкової основи схилу добре виділялися два збереженні культурні шари пізньосередньовічного та давньоруського часів.

З них культурний шар пізнього середньовіччя представлений **світло-бурим ґрунтом**, який залягав до відміток $-1,6$ м у верхній частині розкопу та $-3,6$ м у нижній частині. Його потужність коливалася від $0,4$ м у верхній частині до $0,7$ м на схилі. Містив значну кількість фрагментів цегли «пальчатки», каміння, кістки тварин, посуд, кахлі, скляні і залізні вироби, фрагменти віконного скла і свинцевих віконних оправ, кулі, монету Сигізмунда II Августа 1570 р. У верхній частині його заміщав виразний прошарок **світло-сірого пухкого ґрунту**, товщиною до $0,4$ м, який окрім великої кількості таких самих знахідок був насичений лускою риби, кістками птахів та ссавців. Ідентичний за наповненням прошарок відзначено нижче світло-бурого ґрунту у нижній частині розкопу. Добре виражена однорідність цього прошарку зумовила його розглядання на початковій стадії відкриття, як об'єкту 1а (рис. 6, 2). Речовий матеріал як зі світло-бурого шару, так і світло-сірого прошарку належить до XV–XVI ст., а щонайпізніше – до початку XVII ст. Ці шари сміттевого походження та утворились у ході будівельних робіт у замку та внаслідок систематичного, досить тривалого викидання

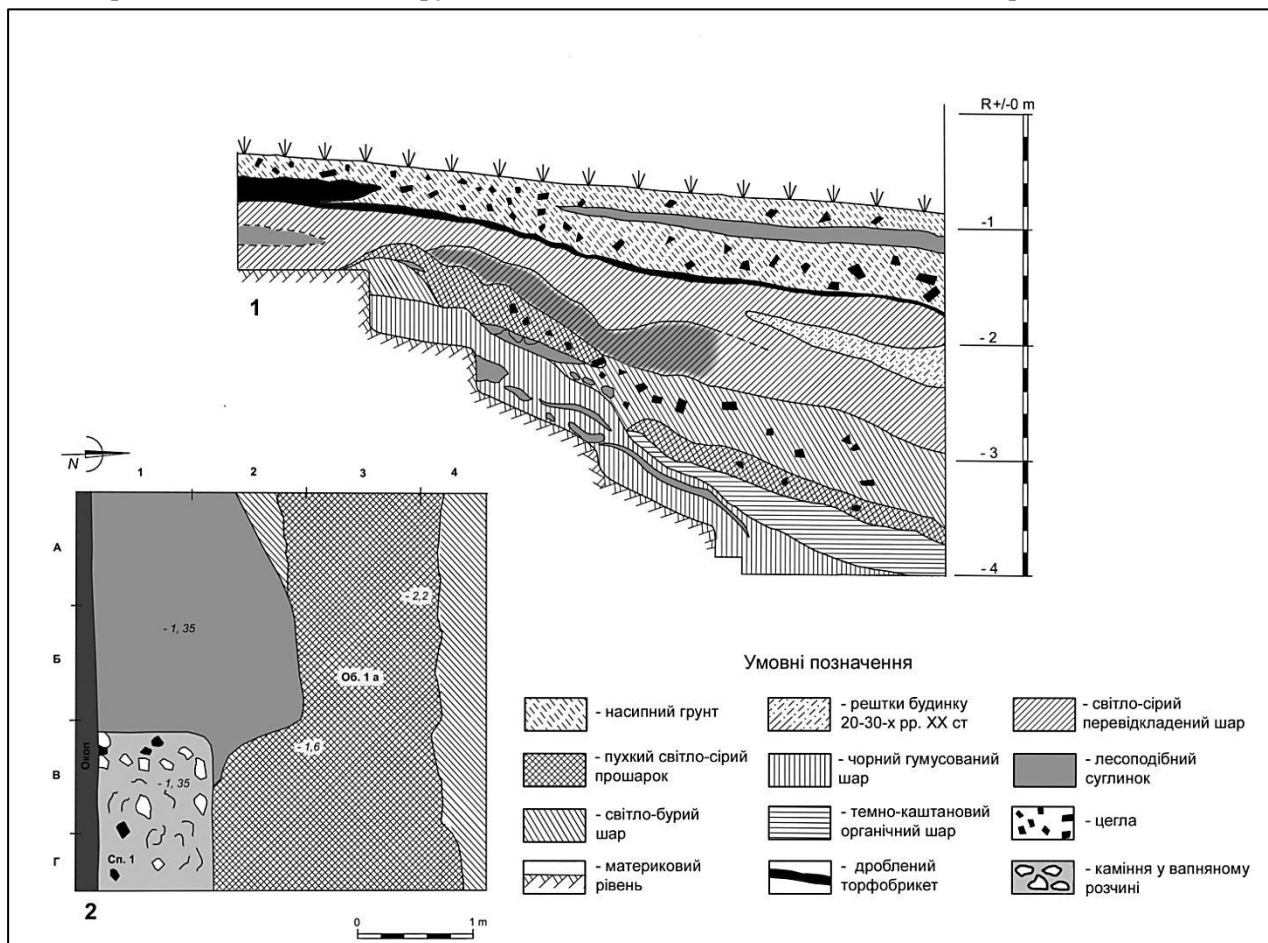

Рис. 6. 1 – Стратиграфія західної стінки розкопу 2015 р. 2 – Споруда 1 і об'єкт 1а.

на схил сміття, у тому числі залишків від переробки, приготування та споживання їжі, що дає можливість припускати існування поруч із північним схилом замкової кухні.

Під світло-бурым ґрунтом добре виділявся **чорний гумусований ґрунт**, потужністю до 0,55 м, який містив знахідки виключно давньоруського часу. Це – значна кількість вінець горщиків, 5 фрагментів скляних браслетів, фрагмент скляної посудини, сферичний гудзик з округлим вушком. Під ним на схилі зафіксовано материковий лесоподібний суглинок жовтуватого кольору. Окремі невеликі лінзоподібні і грудкуваті прошарки суглинка читались у структурі світло-бурого і чорного гумусованого ґрунту, що пов'язане з будівництвом заглиблених у материк споруд на підвищенні, а також періодичними обвалами схилів у ході їх підмиву течією Ікви, внаслідок чого з північної сторони вони здобули урвисті контури. У нижній частині розкопу, доведений до глибини –4 м, материкового рівня досягнути не вдалося через стрімке падіння природного схилу вниз до долини річки.

Морфологічні особливості вінець горщиків із чорного гумусованого ґрунту дозволяють виділити посудини зі складним профілем, які зберігають верхню грань і мають несформований валик. Їхня частка становить 35,8 %. За типологічними розробками такі вироби датуються XI ст. Частка вінець, які мають завернутий всередину потовщений валикоподібний край, що утворює закраїну і датуються XII–XIII ст., становить 57 %. Близько 6 % вінець мають косозрізану зовнішню грань або манжетовидний край і датуються X – початком XI ст. Інші матеріали з цього шару (уламок скляної посудини, кулястий бронзовий гудзик), а також виявлений у перевідкладеному ґрунті фрагмент дужки шпори з дископодібною однопрорізною петлею, що використовувались у XII – першій половині XIII ст. та наконечник стріли VIII–XIII ст. вказують на військову справу і престижність побуту мешканців. Топографія східного краю мису, а також наявні матеріали підтверджують раніше висловлені думки І. Фуголя, Б. А. Прищепи та П. А. Ричкова про розташування тут дитинця городища літописного Дубена. Будівництво замків Острозьких на місці давньоруських городищ добре відомі на прикладі Острога, Степаня, Старокосянтинова, Дорогобужа.

Потужні шари будівельних та побутових відходів, що перекривають гумусований ґрунт

свідчать про бурхливу життєдіяльність населення на території мису у період XV–початку XVII ст. Матеріали з них відображають час існування, побут та культуру старого замку. Виділення у стратиграфії північного схилу чітко розділених за характером та за знахідками шарів давньоруського часу і литовсько-польської доби дозволяє пов'язувати із ними два основні періоди інтенсивного використання східного краю мису. Окрім того така картина, очевидно, вказує на те, що у певний часовий проміжок активна життєдіяльність населення тут була перервана. Подібний висновок можна зробити також на основі спостережень зроблених М. Ю. Смішком при шурфуванні у західній частині пам'ятки. Там найнижче залягаючі нашарування з матеріалами ранньофеодального часу були відділені від нашарувань, датованих автором XIV–XVI ст., стерильним гумусованим прошарком ґрунту, товщиною 0,2 м [6, с. 91, 92]. Безпосереднє ознайомлення зі знахідками М. Ю. Смішка не проводилося, але беручи до уваги схожу ситуацію, встановлену при дослідженні на північному схилі, часткова чи повна пауза припадає на період кінця XIII–XIV ст. та можливо сягає XV ст. Нижня хронологічна межа обумовлена не лише датуванням археологічних знахідок. Вона підкріплена також літописним повідомленням за 1288 р. про те, що луцький князь Мстислав Данилович володів Дубеном, а через рік почав надсилати залоги у свої міста [20, с. 596, 610]. Після цього писемні свідчення про Дубно обриваються. Місто не згадується в угоді 1366 р. про розподіл земель між Королівством Польським та Великим князівством Литовським серед міст Луцької землі [5, с. 2, 3]. Воно неназване у надавчому листі короля Ягайла Федору Острозькому 1386 р. та у «*Списку руських міст дальніх і ближніх*», складеному в останній чверті XIV – першій половині XV ст. Документ про надання Дубну міських прав від 6 червня 1498 р. чітко розрізняє його правовий статус, називаючи існуюче до цього поселення «*villa*», яке перетворюється на «*oppidum*» [29, s. 114, 115]. Вірогідно, випадання міста з уваги документів пов'язане із зменшенням його адміністративного значення. До цього могла призвести соціально-політична нестабільність на Волині, зокрема польсько-литовські конфлікти XIV ст. та адміністративно-політичне піднесення Кременця.

Відомості про конструктивні особливості та будівлі старого замку фактично обмежуються лаконічним повідомленням фон

Вердума про те, що там все збудоване з дерева і захищене частково мурами, вежами та земляними валами. Невеликим доповненням до цього слугують свідчення про залишки фундаментів на острові у XIX ст. Під час робіт на краю підвищення у південно-східному куті розкопу (кв. 1-в-г) на глибині –1,35 м були відкриті рештки мурованої споруди (Споруда 1). Вона була заглиблена у материковий лесоподібний суглинок на 0,3 м. Уздовж південної стінки розкопу її перерізував австро-угорський окоп періоду Першої світової війни. Споруда являла собою прямокутний кут основи, орієнтованої стінами по сторонах світу, що у розкоп виносила розміри 1,2×1,4 м і мала раніше наземне продовження (рис. 6, 2). Споруда була збудована на вапняному розчині з каменю вапняку дрібного і середнього розміру із включеннями фрагментів цегли «пальчатки». У розчині знайдено декілька уламків стінок посуду, у тому числі з покриттям поливою, які близькі до виробів уживаних в XVI ст. Отже, можна сказати, що у старому замку поєднувались як дерев'яні так і муровані конструкції. До останніх слід відносити зовнішні, головним чином, оборонні споруди, а саме згадані фон Вердумом мур та вежі. Гіпотетично, залишками фундаментів однієї з веж замку виступає розкопаний кут споруди 1. Наземна житлова забудова замку могла бути цілком дерев'яною. Про поєднання дерев'яних і мурованих будівель у конструкції замків Острозьких відомо зокрема в Острозі та Старокостянтинові, де в останньому випадку дерев'яним був двохповерховий житловий будинок [25, с. 744, 1171].

Посуд

Всього виділено п'ять типів *горщиків*, що походять із світло-бурого та світло-сірого пухкого шарів. Найраніші вироби, які відносяться до періоду володіння Дубном князями Острозькими представлені двома порівняно нечисельними типами. Вони виготовлені з якісної глини на швидкообертовому гончарному крузі та добре випалені. **Tun II** має край вінця, що сформований у вигляді плавно відігнутого назовні, слабвираженого валика з невеликою увігнутістю зсередини (рис. 7, 12, 13). Такий спосіб формовки вінця за порівняльними розробками датується XV – початком XVI ст. [18, с. 56; 17, с. 39, 40, 42]. **Tun IV** складає декілька вінець, які потовщені та присадкуваті з увігнутістю зсередини, а по зовнішній стороні розчленовані та оздоблені пластичними

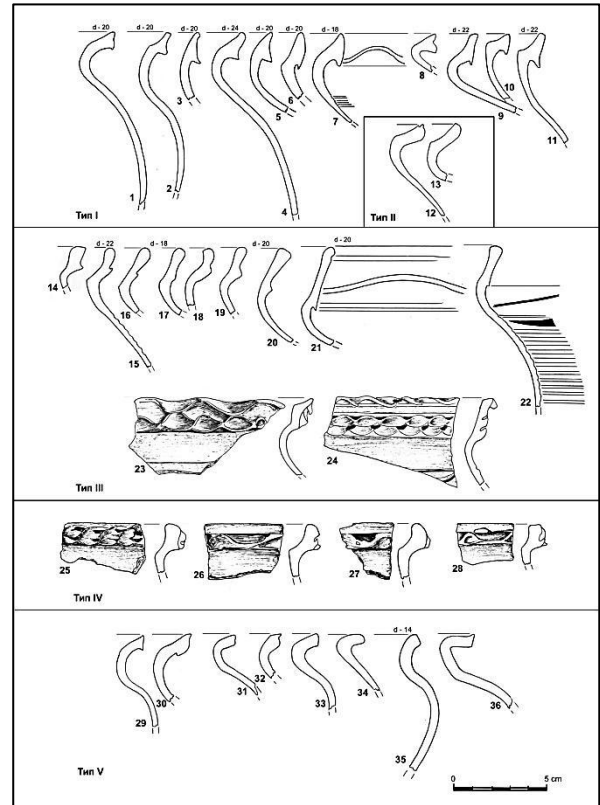

Рис. 7. Старий замок. Типи вінець горщиків із світло-бурого і світло-сірого пухкого шарів. Розкоп 2015 р.

наліпами (рис. 7, 25–28). Поширення таких вінець горщиків припадає на другу половину XV – початок XVI ст. [18, с. 60]. Незначна кількість цих типів вінець у шарах, де домінувала кераміка XVI–XVII ст., свідчить, що у час існування старого замку вони вже виходили з ужитку.

Найбільша кількість фрагментів належить якісним горщикам, виділеним у **tun I** та **tun III**. Горщики **tun I** виготовлені з добре відмудленої глини на швидкообертовому гончарному крузі. Вони доброго випалу та одношарові на зламі. Вінце має косозрізану, дещо випуклу чи навпаки увігнуту зовнішню грань, часто виражену нижню закраїну (рис. 7, 1–11). Виділяється **підтун I.1**, у якого з внутрішньої сторони вінця присутня увігнутість (рис. 7, 4, 10, 11), **підтун I.2**, у якого манжет розчленований зовні борозенкою чи увігнутістю (рис. 7, 5, 8), **підтун I.3**, що має верхній край потоншений і витягнутий угору (рис. 7, 2, 3, 9). В окремих випадках присутня орнаментация по зовнішній грані вінця і по плічках у вигляді рифленої хвиляки, ліній, ряду вдавлень. Горщики з манжетоподібними вінцями добре відомі з будівель, датованих монетними знахідками другою половиною XVI ст. з Острога і Дубна

[8, с. 18–20; 16, с. 36–39]. Однак побутування підтипу I.2, а також непотовщених вінець підтипу I.3, ймовірно, слід відносити до більш ранішого часу.

Горщики *туну III* – це сіро та білоглиняні вироби характерні своїми вінцями, що мають потовщений верхній край, округлої форми, у нижній чи середній частині висоти вінця присутній дзьобоподібний виступ (рис. 7, 14–24). В окремих випадках покриті жовтою чи зеленою поливою, орнаментовані опискою. Виділяється *підтун III.1*, у якого поруч з потовщеним верхнім краєм вінця, нижня гостра закраїна також потовщена та округлена, відділена від верхнього краю глибокою горизонтальною борозенкою (рис. 7, 18, 19). *Підтун III.2* має розчленовані вінця, що прикрашені по козирку чи в нижній частині пластичними наліпами та заціпами (рис. 7, 23, 24). Горщики типу III з'явилися у XVI ст. Деякі його варіанти, зокрема потоншеної форми із дзьобоподібним виступом посередині, побутували протягом першої половини XVII ст., про що свідчать матеріали з об'єкту № 5 на Підборецькому монастирі та із споруди 1 з розкопок у Дубні по вул. Старій, 67 [7, с. 14–18].

Становлять інтерес також знахідки фрагментів горщиків, виділених у *тун V*, що виготовлені на повільнообертovому гончарному крузі, мають шерехату, а то й бугристу поверхню, у глиняному тісті присутні крупні домішки шамоту, піску, дрібних камінців (рис. 7, 29–36). У рідкісних випадках по зовнішній поверхні вони орнаментовані заглибленими хвилями і лініями. У літературі такі вироби відомі, як «кераміка архаїчної групи». У колекції із замчища серед них вдається виділити ряд варіантів профілювання верхньої частини горщика: вінця потовщені дещо підгранені і відігнуті назовні, шийка слабовиражена, плічки високо підняті; вінця сформовані у вигляді валика, що з внутрішньої сторони має закраїну; вінця у формі манжети чи з зовнішньою гранню. Час виготовлення такого посуду на Волині датується досить широко від XIV до початку XVII ст.

Значна кількість фрагментів посуду належить *макітрам*. Серед них добре вираженими є два типи. *Тун I* – це сіроглиняні і морені макітри, які мають прямі вінця з потовщеним округлим чи ограненим краєм (рис. 8, 1–4). У *підтуну I.1* під вінцем ззовні присутній гострий виступ (рис. 8, 3, 4). Орнамент складається з розписів опискою темно-брунатного кольору, заглиблених

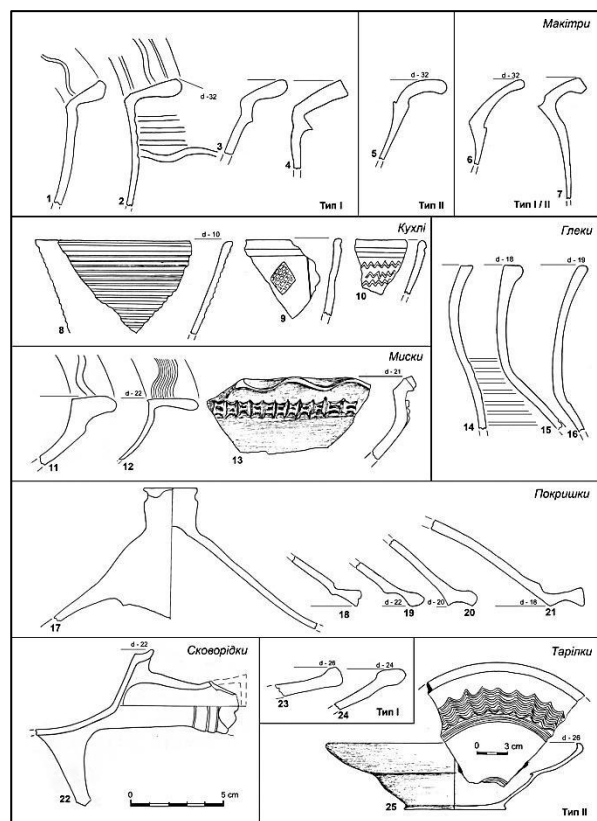

Рис. 8. Старий замок. Типологія посуду із світло-бурого і світло-сірого пухкого шарів. Розкоп 2015 р.

хвилястих ліній по верхній стороні вінця. Зрідка вироби мають покриття всередині поливою чи вінця, прикрашені трикутними лініями і покриті жовто-коричневою поливою. Найбільше поширення макітер типу I відноситься до XVI ст., а завершення припадає на початок XVII ст. Макітри *туну II* є менш чисельними. Вони представлені сіроглиняними і мореними посудинами, що мають пелюсткоподібний вигин вінця, а з внутрішньої сторони при переході у тулуб інколи присутня гостра закраїна (рис. 8, 5). Цей тип вінця добре відомий із об'єктів XVII ст. Декілька макітер за способом моделювання вінця мають риси як першого так і другого типу і є, на нашу думку, перехідними формами (рис. 8, 6, 7).

Відрізняється макітра, виготовлена з неякісного глиняного тіста з грубими домішками, у якій валик під вінцем карбований пластичними вдавленнями. За матеріалами з Білорусі, подібні макітри відомі з шарів кінця XV – початку XVI ст. [13, с. 43].

Менша кількість виробів належить *тарілкам, глекам, мискам, покришкам, сковорідкам та кухлям*.

Тарілки поділяються на два типи: *тун I* – морені та сіроглиняні вироби, які мають низько розхилені береги, що закінчуються округлим потовщеним вінцем

(рис. 8, 23, 24); *тип II* – білоглиняні вироби, яким характерні широкі низько розхилені береги, що закінчуються округлим потовщеним вінцем. Перехід від берегів до дзеркала тарілки позначений гострою закраїною (рис. 8, 25). Вироби декоровані штампним орнаментом, рифленими лініями і багатолінійними хвилями. Тарілки типу II широко вживаються у першій половині XVII ст., але їхнє входження у побут населення Волині відбувається не пізніше кінця XVI ст. Тоді як тарілки типу I можуть датуватися другою половиною XVI – початком XVII ст. Окремо виділяється тарілка, що виготовлена з червоної глини з підполивним поліхромним розписом по білому ангобу. Це імпортований виріб, який за технікою оздоблення належить до півмайоліки.

Миски у більшості представлені білоглиняними полив'яними посудинами, які орнаментовані по вінцях хвилястими лініями (рис. 8, 11, 12). Декілька екземплярів відноситься до сіроглиняних і морених виробів. Один з них належить місці, що має виступаючі плічки, які прикрашені поздовжньо розчленованим валиком, додатково розділеним короткими вертикальними порізами, а козирок сформований у формі пластичної хвилячки (рис. 8, 13).

Глеки належать до двох типів: *тип I* – морені та сіроглиняні гладіші, які мають високу, плавно відігнуту назовні, шийку, що непомітно переходить у вінця (рис. 8, 14–16); *тип II* – біло та світлоглиняні глеки, покриті зеленою та жовтою поливою.

Покришки представлені сіроглиняними виробами конічної форми, які мають гудзеподібне завершення вгорі та виступаючу огранену чи округлу ніжку з потовщеним краєм (рис. 8, 17–21).

Сковорідки належать до виробів, які виготовлені з білої глини, мають високі, прямі чи слабозхилені стінки, які закінчуються відігнутим і потовщеним краєм (рис. 8, 22). Зовні стінки інколи декоровані лінійним рифленням. Дно відносно стінок дещо округле, опирається на три ніжки. Сковорідки покриті всередині поливою зеленого чи жовто-коричневого кольору.

Кухлі знайдені у вигляді фрагментів полив'яних виробів з верхньою частиною конічної форми, що декоровані багатолінійним рифленням, ромбічним штампом, трикутними лініями (рис. 8, 8–10).

Ці види посуду за формами, технологією виготовлення та орнаментациєю характерні для XVI – початку XVII ст.

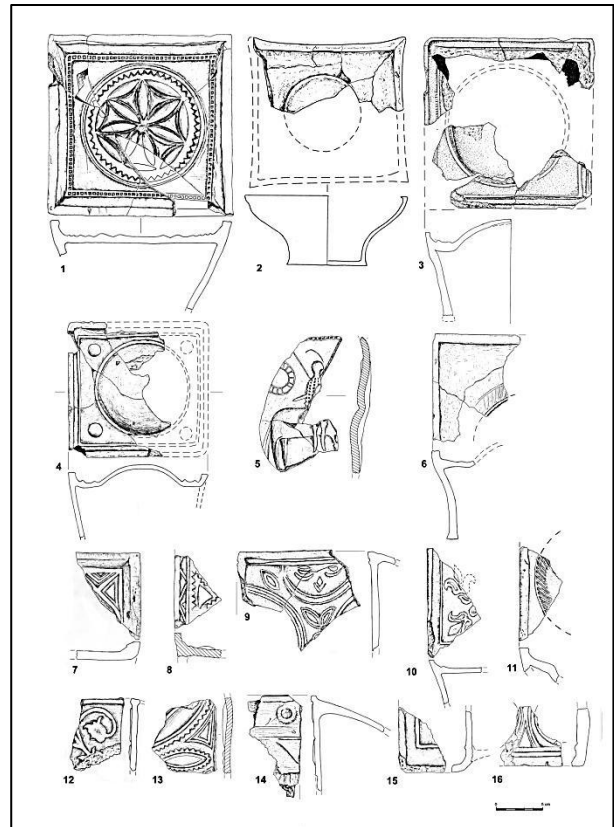

Рис. 9. Кахлі із дитинця старого замку. Розкоп 2015 р.

До керамічних виробів ремісничого призначення слід віднести, знайдений у верхньому перевідкладеному шарі, уламок **тигля**. Він тонкостінний, конічної форми, з потовщеним дном (рис. 10, 3). На стінках з внутрішньої сторони збереглися прикипілі грудки окисленого металу, а навколо них тонкий шар жовтої поливи, що дозволяє визначити використання тигля для приготування поливи. Він є цікавим свідченням одного з видів ремісничої діяльності на території старого замку.

Скляних виробів знайдено небагато. Із посуду – це фрагменти скляних келихів та вушко від кухля. Близько 70 уламків належить віконному склу. Реконструйовано шибки круглої форми, що мали діаметр 9 см, товщину до 2–2,5 мм і загнутий у двоє зовнішній край (рис. 10, 4–6).

Архітектурно-будівельна кераміка

Плитки на підлогу. Було виявлено чотири фрагменти керамічних плиток, з яких три у світло-бурому шарі, що дозволяє впевнено віднести їх до часу існування старого замку. Вони прямокутної форми, товщиною 1,3–2,5 см, на одній збереглася смуга поливи зеленого кольору (рис. 10, 1, 2). Полив'яні плитки виступали найбільш представницькими

виробами. Плитки на підлогу добре відомі з досліджень замкових комплексів XVI ст., зокрема у Мірському, Любчанському та Гродненському замках Білорусі [13, с. 64; 1, с. 319].

Кахлі поділяються на два типи: мископодібних і коробчастих.

Знайдено близько 100 фрагментів мископодібних кахель, серед яких поруч із сіроглиняними виробами виділяється невелика кількість білоглиняних кахель. Однак реконструювати вдалося лише одну кахлю з розмірами устя 17×17 см, висотою – 11,5 см, діаметром основи – 10 см (рис. 9, 2). За матеріалами з Польщі ужиток мископодібних кахель припадає на XVI – першу половину XVII ст. [32, с. 85–87].

Коробчасті кахлі різняться між собою за способом моделювання лиця кахлі. З них виділяються кахлі з високим бортиком, лицьова сторона яких сформована у вигляді випуклої або увігнутої півсфери (рис. 9, 3, 6, 11). Рідкісним варіантом виступає кахля з високим бортиком, лицьова частина якої обрамлена рельєфною рамкою. Від бортика до рамки кахля покрита зеленою поливою, а всередині рамки – жовтою (рис. 9, 15). Знайдено кахлю, яку прикрашає велика випукла півсфера, а у її кутах розташовані чотири малі випуклі гудзі (рис. 9, 4). Аналогічну за моделюванням лиця кахлю було виявлено на території бастионного замку у скупченні печі 1 (об'єкт 5) [12, с. 14]. На території Польщі кахлі з випуклою чи увігнутою півсферою датуються XVI – початком XVII ст. [32, с. 92, 93]. В Острозі такі кахлі виявлені у будівлі другої половини XVI ст. [16, с. 38].

У світло-сірому пухкому і світло-бурому шарі виявлено кахлю з високим бортиком, окресленому по периметру рельєфною драбинкою, в яку вписано коло, що вміщає концентричне рельєфне зображення 7-ми пелюсткової квітки (рис. 9, 1). Аналогічну кахлю знайдено у підсипному ґрунті бастионного замку та у культурному шарі з добре вираженими матеріалами XVI ст. на ділянці Майдан Незалежності, 3 [9, 20, 22].

У світло-бурому і світло-сірому перевідкладеному шарах виявлено фрагменти іконографічної кахлі з рельєфним зображенням рицаря верхи на коні. На вершникові виділяється фактурна стилізована кольчуга, а при ньому шабля і спис (рис. 9, 5). Фрагмент кахлі з зображенням вершника був знайдений також у бастионному замку у скупченні печі 1

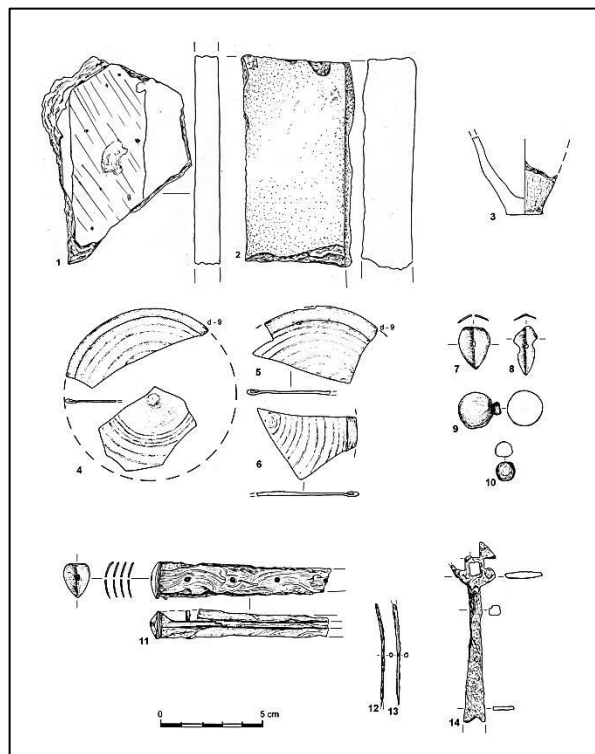

Рис. 10. Знахідки із дитинця старого замку. 1, 2 – фрагменти плиток на підлогу (камінь); 3 – фрагмент тигля (кераміка); 4–6 – уламки віконних шибок (скло); 7, 8 – торцеві накладки на руків'я ножів (мідновмістний сплав); 9, 10 – кулі (свинцеві); 11 – руків'я ножа (залізо, дерево, жовтий метал); 12, 13 – голки (залізо), 14 – ключ (залізо). Розкоп 2015 р.

(об'єкт 5) [12, с. 13]. Дві вище згадані кахлі датуються XVI ст.

У деяких виробів бортик уже слабо виражений і ледь припіднятий над площиною лиця (рис. 9, 9, 14). Одна кахля з таким бортиком декорована рельєфним завитком квітового бутона і покрита поливою темно-червоного кольору (рис. 9, 12). Цю кахлю можна датувати кінцем XVI – першою половиною XVII ст. Так само до XVII ст. відносяться два фрагменти зеленополив'яних кахель, лицьова частина яких декорована у стилі «безкінечної кованки», в якій ніші заповненні симетричним рослинно-геометричним елементом.

Трапилися також уламки декоративних завершень печей (рис. 9, 16). Частина коробчастих кахель має сліди ремонтного покриття рідкою глиною.

Цегла. У світло-бурому та світло-сірому пухкому шарах виявлено фрагменти цегли «пальчатки». Вона має добрий випал, нерівну поверхню, ширину 11,5–13 см, товщину 7–8,5 см. Такі розміри цегли характерні для XVI ст., зокрема «пальчатка» товщиною 8,5–9 см знайдена у датованій монетами другою

половиною XVI ст. будівлі № 12 по вул. Замковій, 10 у Дубні [8, с. 20].

Варто відзначити, що укріплення і будівлі бастионного замку збудовані з тоншої та ширшої цегли. Зокрема цегла надбрамного корпусу має середні параметри 26–28×12,5–14,5×5–6 см, каземати південного бастиону – 27×13–15,5×5,7–7 см, північного – 27×12,5–14,5×5,5–7 см, підземелля південного флігеля («палац Острозьких») – 27,5×13,5×6 см. При шурфуванні у підземеллі палацу Любомирських, у кам'яних фундаментах були виявлені ніші, змуровані у вигляді арки з цегли «пальчатки» розмірами 29×16×5,5 см, подібні до тих, які наявні у підземеллях південного флігеля. Потоншення і збільшення ширини «пальчатки», на прикладі багатьох архітектурних споруд, слугує індикатором XVII ст. Різниця між розмірами цегли вказує на те, що муровані споруди бастионного замку виступають пізнішими відносно споруд старого замку, які існували на острові.

Металеві виробі

Серед металевих виробів найбільше залізних цвяхів. Їх знайдено понад 230 одиниць, розмірами від 1,5×0,4 до 10,5×0,8 см. Більшість із них має Т-подібну форму. Наявність великої кількості цвяхів вказує на потрапляння на замковий смітник меблів, що виходили із ужитку, а також елементів будівельних конструкцій замкових будівель, що може свідчити про ремонтні роботи.

До інших залізних виробів литовсько-польської доби належить неповністю збережений ключ (рис. 10, 14), голки (рис. 10, 12, 13), підківки до чобіт. Виділяється руків'я ножа, що складається із залізного плоского черешка з дерев'яними накладками по боках, які були з'єднані 4-ма заклепками з жовтого металу. На торець накладено пошарово 4 тонкі каплеподібні накладки з жовтого металу (рис. 10, 11). Виявлено також торцеві накладки на руків'я ножів, виготовлені з мідновмісного сплаву (рис. 10, 7, 8).

У різних шарах знайдено фрагменти свинцевих оправ до віконних шибок. Вони являють собою тонкі пластини зігнуті упоперек, в утворений таким чином рівчак вставлялась скляна шибка. Зі світло-сірого перевідкладеного шару походять знахідки двох куль для вогнепальної зброї (рис. 10, 10). Одна з них належить до крупнокаліберних, діаметром 2 см з ливарним хвостиком (рис. 10, 9). Відомо, що ранні зразки мушкетів XVI ст.

мали такий великий калібр, тоді як у XVII ст. він зменшується.

Під час розкопок виявлено незначну кількість матеріалів XVII ст., що вказує на те, що у цей час осередок функціонував слабо. Окремі фрагменти кахель першої половини XVII ст. свідчать про підтримання житлової придатності деяких його приміщень. Як будівельний комплекс він доживає ще до другої половини XVII ст., виконуючи, очевидно, допоміжне оборонне призначення, хоча про нього уже тоді ніхто не дбає і фон Вердум застає його у зруйнованому стані. Ймовірно, цей процес пришвидшили військові дії 1648–1651 рр., адже автор зазначає, що разом із старим, новий замок також не був повністю відбудований.

Археологічні матеріали свідчать, що на початок XVII ст. старий замок перестав використовуватись, як основний житлово-господарський осередок родини Острозьких і поступово приходив у занепад. Це пов'язано із будівництвом у цей час більш надійного мурованого замку за бастионною системою. Для нього обрали достатньо простору ділянку прилягаючу до оборонного рову старого замку із заходу вище за рельєфом. Новий замок був необхідним як відповідь на зростання від середини XVI ст. потужності наступального озброєння, передусім артилерії, здатної знищити прямокутні муровані укріплення. Крім того потреба як у більшому за розмірами, так і модернізованому оборонному осередку була зумовлена, очевидно, намірами Януша Острозького перетворити Дубно на головний осередок своїх володінь, після того як в 1603 р. він став його спадкоємцем.

Дослідження бастионного замку

Територія, на якій було зведено бастионний замок включно із потужним ровом, охоплює площу близько 2,5 га. Розкопки, проведені на південно-східній частині його подвір'я у 1995 і 1997 рр. дозволили встановити наявність на цій ділянці підсипного шару потужністю 0,7–0,8 м, який утворився у ході нарощення та вирівнювання падаючої на схід природної поверхні мису. У ньому відзначено масову присутність якісних горщиків з потовщеним краєм вінця, оздоблених пластичним декором та штампом, характерних для XV–XVI ст. (рис. 12, 11–13), поліхромних коробчастих кахель, кахель з опуклою чи увігнутою півкулею посередині щитка, чисельні фрагменти віконних шибок, уламки майолікового (рис. 12, 26) та фарфорового

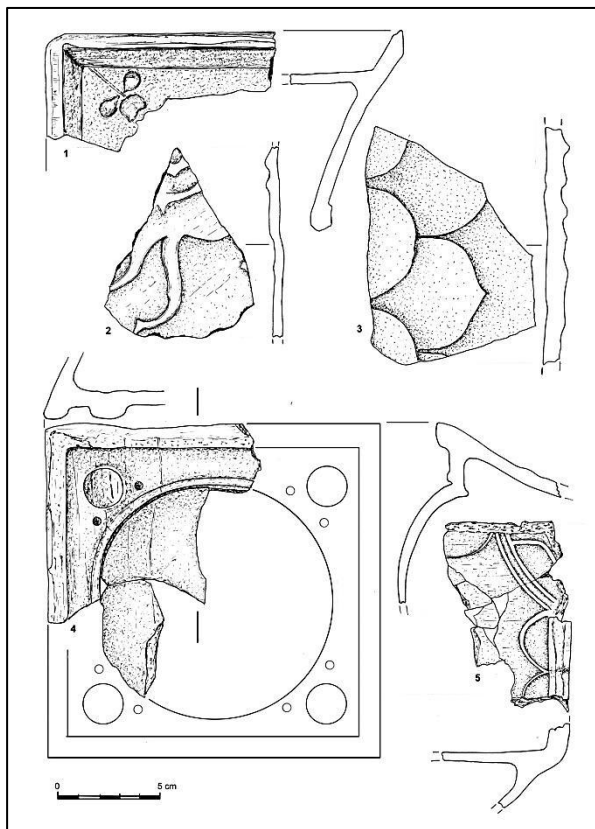

Рис. 11. Бастіонний замок. Кахлі із скупчення печі 1. Розкоп 1995 р.

посуду [11, с. 23, 24]. Цей матеріал свідчить про обжитість на XV–XVI ст. території нового замку ще до його будівництва, адже ґрунт для нарощення подвір'я, без сумнівів, містив культурний шар, зруйнований при копанні рову та котлованів будівель, а також демонтажні рештки внутрішніх конструкцій старої забудови (наприклад, кахельні печі).

Типологічно найпізніший матеріал із підсипного шару представлений сіроглиняними, рідко білоглиняними, горщиками, які мають видовжені вінця зовні із гострим виступом у нижній частині та плавною увігнутістю всередині (рис. 12, 20–22). У деяких випадках на місці гострого виступу присутня лише невелика закраїна, що в окремих екземплярів повністю знівельована (рис. 12, 23, 24). Вони датуються кінцем XVI – початком XVII ст. Становить інтерес знахідка денця полив'яного горщика, оздобленого ззовні двома заглибленими горизонтальними лініями, над якими уміщена чотирьохпелюстна квітка з рельєфними крапками між пелюстками. Авторами розкопок виріб було датовано першою половиною XVII ст. Фрагменти кухлів належать полив'яним виробам з конічними розхиленими вінцями, що оздоблені штамповим орнаментом. На окремих фрагментах присутні наліпи у вигляді «малин»

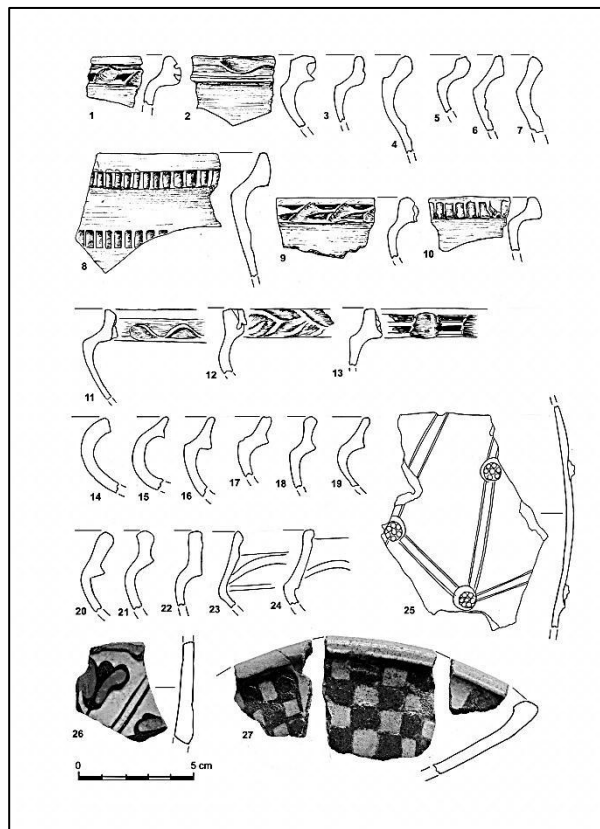

Рис. 12. Бастіонний замок. Фрагменти посуду. Розкопи 1995, 1997 рр. 1–10 – скупчення печі 1; 11–27 – підсипний ґрунт (гл. – 2,8–3,2 м).

(рис. 12, 25). Їхнє побутування відноситься до XVI–XVII ст. Уламок кахлі з великою квіткою посередині, що обведена по периметру рельєфною драбинкою аналогічна виявленій на старому замчищі. Найпізніші типи кахлів належать неполив'яним виробам з геометрично-рослинним сюжетом, що заповнений дрібною сіткою і датуються XVII ст. [12, с. 23, 24]. Потрібно взяти до уваги те, що посуд, який входить у широкий ужиток власне у XVII ст. є менш чисельний порівняно із виробами, які добре відомі за комплексами XVI ст. Отже, визначати час формування підсипного шару ґрунту можна у межах другої половини XVI – початку XVII ст.

На глибині –2,3–2,4 м у верхньому рівні підсипки було досліджено об'єкт 5, який визначено як залишки печі. Його зафіксовано у вигляді скупчення печини та уламків череня серед якого, згідно відомостей авторів розкопок, було знайдено серію вінець горщиків та фрагментів кахель. Вінця належать якісним, добре випаленим, переважно сіроглиняним горщикам. Вони потовщені, часто поздовжньо розчленовані і прикрашені пластичними вдавленнями. Зсередини присутня увігнутість інколи з гострою закраїною. Кілька екземплярів мають валикоподібний край (рис. 12, 1–10).

Форми відповідають типам II і IV зі старого замку, що за аналогіями датуються XV – початком XVI ст. Як показують нові дослідження, така кераміка у невеликій кількості трапляється в об'єктах другої половини XVI ст. [16, с. 38; 17, с. 35–37]. Втім, значну її присутність у комплексі об'єкту 5, більш вірогідно, слід пояснювати потраплянням ранішого матеріалу із підсипки. Адже, зафіксована у 1995 р. стратиграфія показує, що характер ґрунту підсипки та об'єкту 5 – ідентичні. Це гумус, перемішаний із глиною, що в останньому випадку включав вуглики, печину, уламки череня. Датування об'єкту 5 виключно на основі часу широкого розповсюдження виявлених типів горщиків не узгоджується із датуванням кахель (рис. 11).

Із скупчення решток печі походить аналогічна кахля до виявленої на старому замку, що має велику випуклу півсферу та чотири гудзі у кутах (рис. 11, 4). Крім того тут знайдено фрагмент кахлі вкритої зеленою поливою, декорованої у стилі «риб'ячої луски» (рис. 11, 3), що характерна для другої половини XVI – початку XVII ст. [32, с. 92, 93, 131], а також фрагмент лиця кахлі із зображенням вершника на коні (рис. 11, 2) [12, с. 13, 14]. Важливим для з'ясування хронології об'єкту 5 є матеріали, що датують шар бруківки, зафіксованої на тій же глибині у розкопі 2, доєднаному до розкопу 1 у 1997 р. У підсипному ґрунті під бруківкою знайдено фрагменти трьох срібних монет, одна з яких була визначена, як шеляг Стефана Баторія 1579/1586 року карбування. Верхня хронологічна межа встановлена на основі знайденої у насипному шарі поверх бруківки монети Сигізмунда III, карбованої в 1624 р. [11, с. 21, 22; 4, с. 11]. Таким чином, за датуванням підсипки, бруківки та самого комплексу печі її існування вкладається у межі другої половини XVI – початку XVII ст. і стосується споруди одночасної старому замку, що була розібрана у ході будівництва нового. Це пояснює виявлення у підсипці фрагментів ідентичних кахель у вигляді випуклої півсфери із малими гудзями у кутах, які пов'язані з комплексом печі. А також узгоджується із заляганням комплексу печі поверх підсипки.

Верхня хронологічна межа формування підсипного шару, бруківки та комплексу печі, визначена на основі археологічних матеріалів, достатньо надійно підкріплюється історичними відомостями про перебудову замку Янушем Острозьким. Перевезення до його сховищ родинних скарбів князів Острозьких та

укладення їхнього реєстру у 1616 р. свідчить про те, що на цей рік основні роботи по спорудженню нового замку були завершені.

Згадана бруківка була тривалий час денною поверхнею території бастионного замку. На ній, згідно стратиграфії розкопу 2, залягали підсипні шари товщиною до 0,5 м, які утворилися у ході наступної підсипки подвір'я бастионного замку. Матеріали з них датуються XVII–XVIII ст., що узгоджується з серією монет карбованих у проміжку 1609–1792 рр. [11, с. 20, 21]. У цей період на рівень старої бруківки опустили фундаменти невідомої мурованої будівлі, що в 1995 р. була зафіксована як споруда 1 [12, с. 11].

Висновки

Дослідження, проведені на дитинці старого замку князів Острозьких, попри невелику площу розкопу, підтверджують існування тут у XVI ст. мурованих споруд, показують наявність значних будівельних та сміттєвих шарів пов'язаних з життям та діяльністю власників замку, надають колекцію різноманітних матеріалів для характеристики побуту його мешканців, очікувано висвітлюючи в окремих випадках їхній привілейований статус. Поки що зарано робити однозначні висновки про фортифікаційні конструкції старого замку, а також про його архітектурно-планувальні особливості. Проте розміри підвищеної частини замчища дозволяють стверджувати, що він був приблизно удвічі менший за територію бастионного замку. Свідчення Ульріха фон Вердума надають підґрунтя для припущення про його баштово-стінний тип, ймовірно, з регулярним плануванням. Археологічні матеріали 2015 р., одержані із шарів, які утворилися у процесі активного використання замку як житлового, господарського та оборонного осередку не дають надійних підстав визначати початок його існування раніше другої половини XV ст. Будівництву старого замку передував певний період часткової чи повної перерви у проживанні населення на крайній ділянці мису.

Роботи, проведені на території бастионного замку на прикладі об'єкту 5, дозволяють сказати, що тут розташовувались достатньо заможні будівлі близькі за архітектурно-декоративними елементами до будівель дитинця старого замку. Виявлені у шарі підсипки під бруківкою багато оздоблені полив'яні вироби, віконне скло, фарфоровий і майоліковий посуд свідчать про тісний зв'язок

старого замку із територією бастионного замку, який виник ще до будівництва останнього.

Звертає увагу особливість природної форми краю мису, що виражалась у його звуженні, яке сприяло влаштуванню оборонного рову бастионного замку. Ця риса могла бути використана у XV–XVI ст. для зведення додаткової лінії укріплень навколо прилеглої до старого замку території. Її пошуки археологічним шляхом достатньо проблематичні, оскільки вона, мабуть, була цілком перебудована при будівництві фортифікаційних споруд нового замку. Відтворити вірогідну оборонно-планувальну структуру Дубенського замку можна на основі аналогій. Так, реконструйоване за описами 1603, 1620 та 1621 рр. планування замку князів Острозьких в Острозі відображає наявність двох укріплених частин: дитинця та пригородка. Описи 1620 р. старих замків у Рівному, Дорогобужі, Берездові, Любартові також характеризують їхнє двочастинне планування [30, к. 184, 284, 285, 424, 425]. На думку Б. А. Прищепи, така структура, що була властива для багатьох волинських замків, є успадкованою від домонгольського часу і відображає поділ давньоруських городищ на дитинець та окольний город [21, с. 375]. Ця схема зберігається у ряді вищезазначених прикладів протягом XV–XVI ст., але уже із

застосуванням мурованого будівництва та складнішого комплексу оборонних споруд.

Історія замку князів Острозьких у Дубні поділяється на період старого та нового замку. Під час першого з них, починаючи від XV ст. та до початку XVII ст., головний замковий осередок (дитинець) розташовувався на крайній острівній ділянці мису. Її перевага полягала в оптимальному використанні з оборонною метою природних умов, виконанні сторожових функцій над в'їздом у місто зі сторони передмістя Сурмичі, збереженості укріплень давньоруського часу. Протягом цього періоду територія бастионного замку, вірогідно, утворювала нижній замок або пригородок, де розміщувалась забудова, яка обслуговувала замкове господарство, будинки княжих урядників, товаришів, слуг, зем'ян, замкових ремісників. У період нового замку, на початку XVII ст. сюди переносять головний замковий осередок, зведений у стилі пізнього ренесансу. У наступний час йому надають архітектурно-планувальний вигляд, який в основних своїх рисах існує до сьогодні. Спадковість старого і нового замків не викликає сумнівів, протягом XV–XVII ст. відрізнялися лише топографічні умови та вигляд їхніх головних осередків. При цьому вони продовжували становити єдиний замковий комплекс.

Джерела і література

1. Археологія Беларусі. Чатвѣрты том: Помнікі XIV–XVIII стст. / аўт.: В. М. Ляўко, М. Ф. Гурын, Ю. А. Заяц і інш. ; под рэд. В. М. Ляўко і інш. – Мінск : “Беларуская навука”, 2001. – 597 с. : іл.
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи. – СПб. : В типографии департамента генерального штаба, 1850. – Том X. – Часть 3 : Волынская губерния / [сост. Штабс-капитан Фритче] – 158 с. : прил.
3. Глушок О. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV–XVII ст.). – К. : Пульсари, 2009. – 124 с.
4. Гупало В., Лосик М., Кіндій О. Давні кахлі з Дубна і Львова (за археологічними матеріалами) // Український керамологічний журнал. – Опішне, 2002. – № 2. – С. 11–20.
5. Довнар-Запольський М. В. Из истории литовско-польской борьбы за Волынь. Договоры 1366 г. – К. : Типография В. И. Завадского, 1896. – 13 с. : ил.
6. Звіт за роботу Дубенської археологічної розвідкової експедиції 1947 р. ; кер., викон. Смішко М. Ю. – Львів, 1947. – 92 с. : іл. Науковий архів Інституту археології НАН України, 1947 / 6а.
7. Звіт про археологічні розкопки та розвідки в місті Дубно та його окрузі в 2007 році ; кер. Прищепи Б. А. ; викон.: Прищепи Б. А., Ткач В. В., Чекурков В. С. [та ін.] // Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4863.– Рівне, 2009. – 51 с. : іл.
8. Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на вул. Замковій, № 10 у 2009 році ; кер. Прищепи Б. А. ; викон.: Прищепи Б. А., Чекурков В. С., Пшеничний Ю. Л. // Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4859. – Рівне, 2010. – 60 с. : іл.
9. Звіт про археологічні розкопки у м. Дубно на Майдані Незалежності у 2005–2006 роках ; кер. Прищепи Б. А. ; викон.: Прищепи Б. А., Ткач В. В., Чекурков В. С. // Науковий архів Інституту археології НАН України, 2005–2006 / 104. – Рівне, 2007. – 31 с. : іл.

10. Звіт про результати археологічних досліджень в м. Дубно, Дубенському і Млинівському районах, Рівненської обл. в 2015 р. ; кер. Харковець Ю. І., викон.: Пшеничний Ю. Л., Ткач В. В., Бардецький А. Б. – Дубно, 2016. – 167 с. Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-5460.
11. Звіт про результати роботи Дубенської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1997 рік ; кер., викон. Гупало В. Д. // Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4853. – Дубно, 1997. – 38 с. : іл.
12. Звіт про результати роботи Дубнівської археологічної експедиції Державного історико-культурного заповідника у м. Дубно Рівненської області за 1995 р. ; кер., викон.: Свешніков І. К., Гупало В. Д. // Фонди ДІКЗ м. Дубно, нд-4852. – Дубно, 1995. – 28 с. : іл.
13. Здановіч Н. І., Краўцэвіч А. К., Трусаў А. А. Матэрыяльная культура Міра і Мірскага замка . – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – 152 с. : іл.
14. Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Волыни. – Спб. : Военная типография, 1890. – [3], 43 с., [19] л. ил.
15. Михайлишин О. Невідомі проекти відбудови замку Острозьких–Любомирських в Дубно // Архітектурна спадщина Волині : зб. наук. праць. – Рівне, 2012. – Вип. 3. – С. 177–195.
16. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі на ділянці на Проспекті Незалежності, № 3 ; кер. Прищеп Б. А., викон.: Прищеп Б. А., Бондарчук О. А., Позіховський О. А., Вертелецький Д. Ю. // Фонди ДІКЗ м. Острога. – КН 36118 / ПД-15251. – Рівне, 2009. – 211 с.
17. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі на ділянці по вул. Академічній, № 12; кер. Прищеп Б. А., викон.: Прищеп Б. А., Бондарчук О. А., Войтюк О. П. Позіховський О. А., Чекурков В. С. // Фонди ДІКЗ м. Острога. – Рівне, 2010. – Т. 1. – 137 с.
18. Оногда О. В. Основні типи кераміки середньої Надніпрянщини другої половини XV–початку XVI ст. // Археологія, 2008. – № 4. – С. 56.
19. Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К. : в университетской типографии, 1859. – Т. 4. – Отд. 2. – 464 с. : указ.
20. Полное собрание русских летописей. – СПб. : Печатня В. Головина, 1871. – Т. 2 : Летопись по Ипатскому списку / изд. Археографической комиссии. – 616 с. : указ.
21. Прищеп Б. Дослідження планування укріплених споруд Острозького замку XVI–XVII ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Рівне, 2016. – Вип. 28. – С. 366–380.
22. Ричков П. Розпланування міста Дубно за картографічними джерелами // Архітектурна спадщина Волині : зб. наук. праць. – Рівне, 2012. – Вип. 3. – С. 122–142.
23. Свешніков І. К., Нікольченко Ю. М. Довідник з археології України. Ровенська область. – К. : Наукова думка, 1982. – 116 с.
24. Сендульский А. Город Дубно // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – Кременец, 1877. – № 14. – С. 585–606.
25. Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К. : ВД "Простір", 2012. – 1370 с. : 40 іл.
26. Фонди ДІКЗ м. Дубно, кн. 6720 / II-A 1325; кн. 6721 / II-A 1326; кн. 6722 / II-A 1327; кн. 6723 / II-A 1329; кн. 6724 / II-A 1330; кн. 6725 / II-A 1331; кн. 6789 / II-A 1393; кн. 6792 / II-A 1396.
27. Фотинский О. А. Изследования и раскопки // Киевская старина. – К., 1900. – № 12. – С. 196–206.
28. Фуголь І. Замок в м. Дубні Рівненської області // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – № 3. – Львів, 1995. – С. 57, 58.
29. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / pod kier. Z. L. Radziwińskiego, przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorczaka. – Lwów : z drukarni instytutu stauropigiańskiego pod zarządem J. Tarnawskiego, 1887. – Т. I. – 207 с.
30. Biblioteka zakładu narodowego im. Ossolińskich Polskiej akademii nauk. Dział rękopisów, Rkps. № 3669/II. Inwentarz części dobr ks. Ostrogskich 1620, 490 k.
31. Czynczewska-Hennel T. Ostrogski Janusz książę (ok. 1554–1620) // PSB, t. XXIV/3, z. 102. – Wrocław i.i., wyd. PAN, 1979. – S. 481–485.
32. Dąbrowska M. Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku // Studia i materiały z historii kultury materialnej. – Т. LVIII. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1987. – 270 s. : rys.
33. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołynia. – Warszawa ; Kraków : Gebethner i Wolff, 1913. – 291 s.
34. Lewicki K. Ks. Ostrogscy w służbie Rzeczypospolitej // Rocznik Wołyński. – Rowne, 1938. – Т. VII. – S. 1–66.
35. Liske K. Cudzoziemcy w Polsce. L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J. E. Biester, J. J. Kausch. – Lwow : Drukarnia E. Winiarza, 1876. – 340 s.
36. Miasta Wołyńskie / tł. z łac. L. Kupściówny // Ziemie Wołyńska. – Łuck, 1939. – №. 2. – S. 23–25.
37. Prusiewicz A. Zamki i fortece na Wołyniu – Łuck : Zakład drukarski "Promyk", 1922. – 10 s. : [11] map.